

УДК 159.98

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.23>**Л. О. Подкоритова**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Хмельницький національний університет

ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті представлено результати теоретичного дослідження особливостей психологічної роботи з батьками дітей, які мають особливі освітні потреби (ООП).

Представлено аналіз ключових для статті понять «робота», «психологічна робота», «батьки», «діти з особливими освітніми потребами». Зокрема виявлено, що сьогодні в Україні немає єдиного терміну стосовно осіб, що мають фізичні чи психічні відхилення у здоров'ї, але дедалі більше вживаються такі поняття, як «діти з порушеннями психофізичного розвитку», «діти з особливими потребами».

Виявлено, що сім'ї, де є діти з особливими освітніми потребами, мають низку особливостей. Зокрема, однією з ключових проблем таких сімей є ставлення батьків до своїх дітей з особливими освітніми потребами. Показано, що батьки часто не приймають дефект своєї дитини, що призводить до явного чи прихованого відкинення дитини. Своєю чергою це створює складнощі у взаємодії між психологом (або іншим фахівцем) та батьками. Загалом наукові дослідження показують, що серед стилів виховання дітей з ООП переважає такий, як гіперопіка.

На основі аналізу наукових праць було визначено, що головною метою психологічної роботи з батьками дітей з ООП є надання батькам кваліфікованої допомоги в оволодінні засобами виявлення та самостійного вирішення власних психологічних проблем. Серед важливих завдань психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами є: корекція і гармонізація батьківсько-дитячих, подружніх і внутрішньосімейних взаємин; корекція неадекватних поведінкових і емоційних реакцій батьків на своїх дітей з особливими освітніми потребами; сприяння особистісного зростання кожного з членів родини дитини з особливими освітніми потребами; підвищення рівня психічного здоров'я батьків дітей з ООП; їх інформування про потенційні можливості дитини, її перспективи у різних аспектах життя тощо.

Виявлено, що провідними завданнями і напрямками психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами є: діагностика, консультування, корекція, психологічна профілактика і гігієна, психологічна просвіта. Окреме місце займає психолого-педагогічний супровід батьків дітей з ООП.

Ключові слова: робота, психологічна робота, батьки, батьківське ставлення, діти з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми. Розвиток інклюзивної освіти ставить високі вимоги до психологічної і педагогічної компетентності батьків. Разом із тим практичний досвід і наукові дослідження показують, що традиційні рекомендації, які надаються їм щодо корекційної роботи з дитиною, не мають достатньої ефективності [1]. Причиною є те, що не враховуються специфічні психологічні особливості сім'ї, які виникають в умовах тривалого стресу у зв'язку з народженням дитини з порушеннями психофізичного розвитку.

Головне завдання психолога у роботі з сім'єю, де є дитина з особливими потребами, – допомогти батькам побачити реальну перспективу розвитку своєї дитини, з'ясувати можливі труднощі соціального розвитку, які виникають у певні вікові періоди, організувати належний корекційний вплив, який дозволить оптимізувати подальший розвиток дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Провідна увага науковців більше спрямована на

самих осіб і дітей з особливими потребами. Так, проблемою роботи з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами в інтегрованому освітньому середовищі займалися такі науковці, як М. Андрєєва, Ю. Богінська, О. Василенко, М. Деркач, А. Колупаєва, О. Рассказова, М. Чайковський та інші. Проблему інтеграції осіб з вадами здоров'я у суспільстві досліджували: І. Каткова, В. Кузнецов, С. Саричева, О. Чабан (у медико-соціальному аспекті); О. Асмолов, І. Расюк, М. Семаго, О. Усанова (у соціально-психологічному аспекті). Різні напрями соціальної роботи з особами, які мають особливі потреби, зазначали В. Бех, І. Лернер, М. Лукашевич, І. Мигович, О. Песоцька, В. Поліщук, Т. Семігіна та інші. Проблеми роботи з батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, досліджувалися порівняно менше. Це, зокрема, праці таких науковців, як М. Бєвзюк (педагогічна робота з батьками дітей з особливими освітніми потребами), З. Борисенко, О. Галян, М. Коротенко

(психологічний супровід батьків дітей з особливими потребами), Т. Ілляшенко, Т. Жук (проблеми психолого-педагогічної допомоги батькам дітей з особливими освітніми потребами), І. Макаренко (соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливими потребами), О. Ніжинська, О. Опалюк, Т. Опалюк (соціально-психологічний супровід сімей, що мають дітей з особливими потребами) та інші.

Отже, є певна суперечність зумовлена наявністю значного методологічного інструментарію і практичних рекомендацій щодо роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, і меншою методологічною базою щодо психологічної роботи з їхніми батьками.

Мета статті – представити результати теоретичного дослідження змісту психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами.

Методи дослідження: аналіз, класифікація, порівняння та узагальнення даних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до основного змісту статті, важливо визначитись з його провідними поняттями.

Робота, згідно з тлумачним словником української мови, – це: 1) дія за значенням робити; 2) чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд; 3) та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь; 4) коло занять, обов'язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; 5) праця, заняття, служба на якому-небудь підприємстві, в якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку; 6) те, що підлягає виконанню, здійсненню; 7) спосіб, манера, стиль виконання, виготовлення чого-небудь; 8) продукт чиєїсь праці; виріб, твір; 9) кількісна характеристика перетворення будь-якого виду енергії на інші види її [2, с. 1237].

Для нашого дослідження найбільш відповідним є четверте значення слова. Таким чином, вживаючи далі за текстом термін «психологічна робота», ми розуміємо під ним коло професійних занять і обов'язків психолога.

Узагальнюючи визначення за кількома джерелами [3; 4], у нашій роботі ми дотримуємось такого визначення: *психологічна робота* – це система узгоджених, цілеспрямованих заходів, які здій-

снюються психологом з використанням досягнень психологічної науки і практики в інтересах клієнта. У нашому дослідженні клієнтами є батьки дітей з особливими освітніми потребами.

Батьки – це мати і батько своїх дітей [2, с. 72]. Батьки приводять дитину у світ та виховують її від народження, піклуються про її матеріальний та духовний добробут [5].

Згідно з юридичною енциклопедією *батьки* – батько та мати, записані органами реєстрації актів громадян, стану в книзі народжень і свідоцтві про народження дитини. Батьками можуть бути записані особи незалежно від громадянства, віку, дієздатності. За бажанням усиновителів дитини вони теж можуть бути записані батьками. Батько й мати мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від перебування у шлюбі між собою, а також тоді, коли один з батьків не живе з дитиною [6].

У дітей з особливими освітніми потребами можуть бути як їхні біологічні батьки (які є для них кровно спорідненими), так і прийомні батьки (які можуть не мати кровної спорідненості з виховуваними дітьми).

«Діти з особливими освітніми потребами» (далі за текстом «діти з ООП») – це новий, недостатньо усталений термін, пов'язаний з утвердженням принципів інклюзивної (інтегрованої) освіти.

Звернемось до схеми на рисунку 1.

Згідно з класифікацією, наведеною на рисунку 1, у нашому дослідженні йдеться про дітей, які мають інвалідність.

До сьогодні в Україні немає єдиного терміну стосовно осіб, що мають фізичні чи психічні відхилення у здоров'ї. Так, у засобах масової інформації, спеціальній літературі вживаються такі поняття: інвалід; особи з обмеженими функціональними можливостями; люди з обмеженою дієздатністю; люди з особливими потребами; особи з вадами розвитку тощо. У законодавчих документах зазвичай домінує термін «інвалід» [8]. На цей час в Україні дедалі більше вживаються такі поняття, як «діти з порушеннями психофізичного розвитку», «діти з особливими потребами». Останній термін підтверджує відмову суспільства від ділення людей на повноцінну більшість і непов-

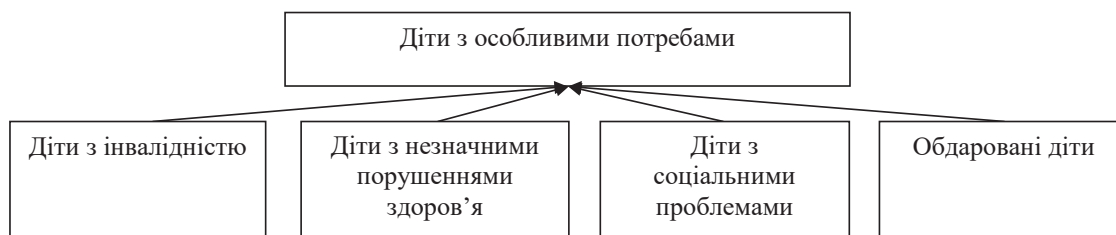

Рис. 1. Класифікація дітей з особливими потребами [7]

ноцінну меншість, закріплює зміщення акцентів в характеристиці цих дітей з недоліків, порушень, відхилень від норми на фіксацію їхніх потреб в особливих умовах і засобах освіти, що вказує на відповідальність суспільства за виявлення і реалізацію цих потреб [9].

Діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими порушеннями. Це визначає їхні психологічні особливості і проблеми: підвищена потреба у захисті; спрямованість переживань у минуле; невпевненість у собі; відповідальність за прийняття рішення найчастіше перекладається на оточуючих; низька осмисленість життя; у міжособових стосунках спостерігаються підлеглі стосунки; низький рівень емпатії; конфліктність поведінки [10]. Усе це впливає на загальну сімейну ситуацію.

Загалом сім'ї, де є діти з особливими освітніми потребами, мають низку особливостей. Більшості батьків властиве специфічне ставлення до дитини. Воно пов'язане з побоюваннями за її здоров'я. Батьки пред'являють поступливі, а насправді інфантильні вимоги до дитини. При цьому всі їхні зусилля концентруються на збереженні здоров'я дитини, як наслідок, – особистісний розвиток дітей з ООП є недостатнім [11, с. 71–73].

Дослідження В. Ткачової [1] показало, що близько половини батьків не мають мотивації прийняття порушень у розвитку дитини. Своєю чергою потреба у прийнятті порушення пов'язана з потребою любити дитину не залежно від труднощів, які виникають у неї. А відсутність такої потреби призводить до явного чи прихованого відкинення дитини. Звідси витоки смислового бар'єру між батьками і фахівцями, який не дозволяє налагодити плідну співпрацю на користь дитини. Ворожість батьків до фахівців, яка часто спостерігається особливо у процесі діагностичного обстеження дитини, пов'язується саме з прихованим емоційним неприйняттям її. На цьому акцентують увагу вказують І. Ілляшенко і Т. Жук, звертаючись до дослідження І. Мамайчук [1].

Емоційне ставлення до дитини прямо пов'язане зі стилем сімейного виховання. Загалом встановлено, що переважним стилем виховання дітей з психофізичними порушеннями є гіперопіка, яка набуває різних відтінків залежно від особливостей порушень у дитини і від сімейної атмосфери, починаючи з симбіозу і самозречення батьків і закінчуючи емоційним відчуженням та використанням гіперопіки як простішого способу догляду за дитиною порівняно з набагато складнішим її навчанням навичок самостійності [1].

Таким чином, постає потреба у комплексному і багатобічному вивченні середовища, у якому зростає дитина з особливими освітніми потребами, а

також розвитку психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами. Належна робота з такими батьками сприятиме оптимізації навчання, розвитку і соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами.

На основі аналізу праць К. Ігнатенко [12], І. Макаренко [9] ми визначили головну мету психологічної роботи з батьками дітей з ООП – це надання батькам кваліфікованої допомоги в оволодінні засобами виявлення та самостійного вирішення власних психологічних проблем.

О. Колишкін визначає основні завдання корекційної педагогічної роботи із сім'ями, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, які, на нашу думку, відповідають і завданням психологічної роботи [13]: реконструкція батьківсько-дитячих взаємин; оптимізація подружніх і внутрішньосімейних взаємин; гармонізація міжособистісних стосунків між матір'ю, дитиною, іншими членами родини, членами родини та іншими (сторонніми) особами; корекція неадекватних поведінкових і емоційних реакцій батьків дітей з особливими освітніми потребами; розвиток комунікативних форм поведінки, що сприяють самоактуалізації і самоствердженню дорослих, які виховують дитину зазначеної категорії; формування навичок соціальної взаємодії; особистісне зростання кожного з членів родини дитини з особливими освітніми потребами під час корекційних занять.

К. Ігнатенко визначає такі завдання роботи з батьками [12]: допомогти сформуванню адекватних взаємостосунків між батьками, іншими членами сім'ї та дитиною з вадами психофізичного розвитку; допомогти дорослим створити комфортну для такої дитини сімейну атмосферу; розширити інформованість батьків про потенційні можливості дитини, її перспективи у різних аспектах життя; створити умови для активної участі батьків у вихованні та навчанні дитини; підвищити рівень психічного здоров'я самих батьків

Т. Ілляшенко і Т. Жук у психолого-педагогічній роботі з батьками дітей з ООП визначають два пов'язані між собою напрями [1]: 1) освітня робота з батьками, підвищення їхньої психолого-педагогічної компетентності у виховній і корекційно-розвивальній роботі з дитиною з конкретних питань; 2) оздоровлення психологічного стану батьків, підвищення їхньої соціальної активності і здатності до конструктивної взаємодії з фахівцями, спрямованої на допомогу дитині у навчанні, розвитку і соціальній адаптації.

Стратегічними завданнями психологічного супроводу батьків, зокрема в спеціальному інклюзивно-ресурсному центрі, Т. Ілляшенко і Т. Жук [1] визначають: 1) пом'якшення психологічної травмованості батьків та допомога прийняти порушення розвитку дитини, а отже, досягнути безпосереднього емоційного прийняття і самої

дитини; 2) оздоровлення взаємин у сім'ї, зокрема, спілкування з дитиною, яка має порушення в психофізичному розвитку; 3) поліпшення соціального функціонування батьків; 4) підвищення інтересу і компетентності батьків щодо навчання, виховання і розвитку дитини.

О. Галян і З. Борисенко зазначають також важливість психологічної діагностики батьків дітей з ООП [14].

Узагальнюючі дані наукових досліджень, можна визначити такі провідні завдання психологічної роботи з батьками дітей з ООП:

1) діагностика психологічних характеристик сім'ї, що виховує дітей з ООП, провідних труднощів в її повсякденному житті та психологічних причин цих труднощів;

2) консультування: надання необхідних відомостей щодо подолання виявлених труднощів;

3) корекція (стосунків у сім'ї, ставлення до дитини з ООП, емоційних станів батьків, неадекватних патернів поведінки й установок, способів реагування тощо);

4) психологічна профілактика і гігієна (оздоровлення взаємин у сім'ї, оволодіння навичками саморегуляції тощо);

5) психологічна просвіта – підвищення психологічної культури батьків дітей з ООП.

Окремо варто визначити психолого-педагогічний супровід батьків дітей з ООП. С. Петренко визначає його як тривалий, динамічний і цілісний процес, діяльність, що включає: корекцію емоційного стану батьків і взаємин «дитина – батьки»; оптимізацію спілкування «дитина – батьки – суспільство»; полегшення адаптації; актуалізацію прихованих внутрішніх ресурсів [15]. Як можна побачити, супровід батьків дітей з ООП включає усі інші, вище перераховані, завдання психологічної роботи. Разом з тим, якщо супровід є дійсно тривалим процесом, який має відбуватися постійно, то всі інші завдання як види роботи з батьками дітей з ООП можуть мати разовий характер. Ключовою й у психологічному супроводі, й у іншій психологічній роботі з батьками дітей з ООП є корекційна робота.

Висновки. Визначено, що психологічна робота з батьками дітей з особливими освітніми потребами – це система узгоджених, цілеспрямованих заходів, які здійснюються психологом з використанням досягнень психологічної науки і практики в інтересах клієнта, де клієнтом виступають батьки дітей з особливими освітніми потребами.

Виявлено, що психологічну роботу з батьками дітей з ООП необхідно проводити, тому що такі батьки мають низку проблем, зокрема: суперечливі почуття до дитини; відсторонення від неї, передача відповідальності за дитину державним навчальним закладам; неадекватне поводження щодо дитини тощо. Все це ускладнює соціалізацію та особистісний розвиток дитини з ООП.

Показано, що головною метою психологічної роботи з батьками дітей з ООП є надання батькам кваліфікованої допомоги в оволодінні засобами виявлення та самостійного вирішення власних психологічних проблем.

Головними завданнями психологічної роботи з батьками дітей з ООП є діагностика, консультування, корекція, психологічна профілактика і гігієна, психологічна просвіта, психолого-педагогічний супровід.

Перспективи подальших досліджень убачаються у більш детальному дослідженні проблеми ставлення батьків до своїх дітей з ООП та його корекції.

Література:

1. Ілляшенко Т.Д., Жук Т.В. Проблема психолого-педагогічної допомоги батькам, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Харківський осінній марафон психотехнологій 2019* : тези доповідей. Частина 2. URL: http://lib.iitta.gov.ua/717936/1/%D0%86%D0%BB%D0%BB%D1%8F%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%96%D1%83%D0%BA_2019_131-135.pdf (дата звернення: 27.09.2010).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Занковський А.Н. Введение в профессию : учеб. пособ. Москва : ЕОАИ, 2009. 71 с.
4. Лепешинський І.Ю. Основи військової педагогіки та психології [Електронний ресурс] / І.Ю. Лепешинський, В.В. Глебов, В.Б. Листків, В.Ф. Терехов. –2011. URL: <http://medbib.in.ua/osnovyi-psihologicheskoy-raboty.html> (дата звернення: 10.09.2019).
5. Батьки. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D0%B8> (дата звернення: 25.09.2019).
6. Ромовська З. В. Батьки. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 1: А–Г [Електронний ресурс] / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. 672 с. URL: <https://leksika.com.ua/18980826/legal/batki> (дата звернення: 15.09.2019).
7. Колупаєва А.А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. / А.А. Колупаєва, Л.О. Савчук. Київ : АТОПОЛ, 2011. 274 с.
8. Особливості роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. *Вісник № 4 НДЛ інклюзивної освіти* / [Укладачі: Савчук Л.А., Юхимець І.В.]. Рівне : РОІППО, 2013. 53 с.
9. Макаренко І.В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : дис. ... канд. пед. наук:

- 13.00.05 – соціальна педагогіка. Луганськ : Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2009. 232 с.
10. Організація та методи роботи соціального педагога з дітьми із особливими потребами. URL: <https://studfile.net/preview/5602058/page:5> (дата звернення: 05.11.2019).
11. Організація діяльності громадських організацій, які надають допомогу хворим дітям : метод. посіб. / Н. Заболотна, А. Зінченко, Н. Комарова, Н. Романова. Київ, 2007. 92 с.
12. Ігнатенко К. В. Робота спеціалістів загальноосвітнього закладу з родинами дітей, що мають особливі освітні потреби. URL: dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3135/1/Ignatenko_Kateryna.pdf (дата звернення: 27.09.2019).
13. Колишкін О.В. Особливості корекційної педагогічної роботи із сім'ями, що виховують дітей з особливими освітніми потребами [Текст]. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, (11–12 листопада 2015 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 38–41.
14. Галян О.І., Борисенко З.Т. Психологічні аспекти супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. праць. 2019. № 2, т. 2. С. 44–49.
15. Пюра О.С. Прикладні аспекти соціально-педагогічної роботи з батьками дитини з особливими освітніми потребами. *Молодий вчений*. Лютий, 2017 р. № 2 (42). С. 532–536.

Podkorytova L. O. The content of psychological work with the parents of children who have special educational needs

The article presents the results of a theoretical research devoted to the features of psychological work with parents of children who have special educational needs (SEN). There was given key definitions of the article: "work", "psychological work", "parents", "children with special educational needs". In particular, it has been found that in there is no single term for persons with physical or mental health disorders in Ukraine today. Such concepts as "children with disabilities", "children with special needs" are increasingly used.

It has been found that families, which have children with special educational needs, have some specialties. One of the key problems of such families is the parents' attitude to their children with special educational needs. Parents often do not accept their child's defect, which leads to the obvious or hidden rejection of the child. This creates difficulties in the interactions between the psychologist (or other specialist) and the parents. In general, scientific studies show that the dominant educational style in families that have children with SEN is hyperprotection.

It was determined that the main purpose of psychological work with parents of children with SEN is given parents a qualified assistance in learning of means of identifying and independently solving their own psychological problems. There are such important tasks of psychological work with parents of children with special educational needs: correction and harmonization of relationships between parents and child, spouses and other relatives; correction of inadequate behavioral and emotional reactions of parents to their children with special educational needs; promoting the personal growth of each member of the family; improving the mental health of parents of children with SEN; informing them about the potential of the child, his or her perspectives in various aspects of life, etc.

It has been revealed that the leading tasks and directions of psychological work with parents of children with special educational needs are: diagnostics, counseling, correction, psychological prevention and hygiene, psychological education. Psychological-pedagogical support of parents of children with special educational needs occupies a special place.

Key words: work, psychological work, parents, parental attitude, children with special educational needs.